

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 19 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2019

ARAŐTIRMA
Research

Sadreddin-i Konevî’de Yetkinlik Kavramı ve İnsanın Yetkinliği*

Veysel Karani Altun

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı

v_altun44@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-4128-5394>

Geliř Tarihi / Received: 05.04.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 16.12.2019

Öz

13. asırda yaşamış, vahdet-i vücud düşüncesinin İbnü’l-Arabi’den sonraki en önemli temsilcisi olarak görölen, fikirleriyle düşünce sistemimize büyük katkılar sunan Sadreddin-i Konevî’nin, insanın yetkinleşmesi konusunda ileri sürdüğü fikirler kayda değerdir. Bu bağlamda Konevî, eserlerinde insanı konu edinmiş ve insanın yetkin bir varlık olarak, varlık âleminde nasıl bir rol aldığını açıklamıştır. Bu düşüncelerden hareketle çalışmamızda Sadreddin-i Konevî’de insanın yetkinliği konusu Din Eğitimi açısından ele alınmaktadır. Konevî’nin düşüncelerinden faydalanarak insanı anlamak, bugünümüzün insanını daha iyi tanımlamak için önemli bir husustur. Konevî’nin insan hakkındaki görüşlerinden yola çıkarak insanın nasıl kemâle ulaşacağını, kâmil insan olmak için potansiyelinin farkına nasıl varacağı ve yetkinliğin insan için ne anlam ifade ettiği konuları açıkça ortaya konulabilecektir. Bu anlamda çalışmamızda insanın yetkin olarak sayılmasının şartlarının ne olduğu ve insanlığın anlam dünyasında yetkinlik meselesinin ne anlam ifade ettiği ortaya konmaya çalışılmaktadır. İnsanı tanımaya çalışırken aynı zamanda yaratılış gayesi ve nihayetinde sahip olduğu yetkinliklerle yaşayacağı hayatı nasıl şekillendirebileceği konusunda kişinin kendisine bir perspektif sunabileceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Din Eğitimi, Sadreddin Konevi, Yetkinlik, İnsanın Yetkinliği, Kâmil İnsan.

The Concept of Perfection and Human’s Perfection in Sadreddin Konevi

Sadreddin Konevi, who lived in the 13th century, is regarded as second most important representative of “unity of existence” idea after İbnü’l Arabi and make a great contribution to our thinking system with his ideas, has remarkable ideas about to become perfect of humans. In this context, Konevi discussed human beings in his works and clarified what kind of role humans took in the universe of existence as a perfect being. From this point of view, in terms of Religious Education the perfection of human beings for Sadreddin Konevi discussed in this study. Understanding human beings with the help of Konevi’s thoughts is an important matter to describe today’s humans better. By looking at the arguments of Konevi about humans, the questions of “How can humans reach perfection?”, “How can they realize their potential to become a perfect human being?” and “What does perfection mean for humans?” can be clearly explained. In this study, “What are the conditions to be regarded as perfection for humans” and “What does the issue of perfection in the semantic world of humanity mean” are tried to be made explicit. It is thought that the purpose of creation will be understood while trying to recognize humankind and finally this will give a point of view to himself about shaping his life with his perfections.

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Prof. Dr. Yurdagöl Mehmedoğlu danışmanlığında hazırlanmakta olan, “Din Eğitimi Açısından Sadreddin-i Konevî’de İnsanın Yetkinliği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Keywords: Religious Education, Sadreddin Konevi, Perfection, Human's Perfection.

Atıf / Cite as

Altun, Veysel Karani. "Sadreddin-i Konevi'de Yetkinlik Kavramı ve İnsanın Yetkinliği". *Marife* 19/2 (2019): 397-414. <https://doi.org/10.33420/marife.549908>.

Summary

It is necessary to understand and make sense of human beings for each scientific discipline. One of the most important matters which human beings have dealt with throughout history is questioning themselves and all existence. Thorough this questioning, a human can identify the universe of existence and locate oneself as a result of this questioning.

Questioning is a sort of understanding movement. This understanding is made possible by a series of questions posed by the person himself. "who am I, where do I come from and go to, how did I come into existence, what is the reason of my existence and what is the purpose of my existence" are at the top of the topics which humans put forward ideas throughout history. The main question which humans directed to themselves in an effort to perceive is "what is the reason and purpose of their existence?". Philosophers also have thought about this question since the earlier stages and tried to identify the location of human beings in the universe of existence. Plenty of thinkers have dwelt on what type of beings humans can become through perfect since the early stages of self-perception.

Humanity was created as an entity trying to think, question and make sense of himself and matters going beyond him. This pursuit is more intensified in metaphysical topics instead of the universe of existence. Just questioning oneself is not enough to discover one's place in the universe of existence. They should know not only themselves but also the relationship with beings. Humans should identify themselves by going beyond existential. They should be aware of their potential in the universe of existence. Thanks to this awareness, discovering perfection has an importance for humanity.

It is important that humans should also know their educable structures. Being in a state of flux and recognizing oneself is possible by realizing oneself. A person should be aware of his qualification so that he can show the potential of conscious development to change it. People who can see the difference between his past and his present-day have ability to reflect himself to the future.

Perfection progress is clearly required to change, progress, renew and mature. To make this possible, this process should be in the field of himself for each individual and needs inner activities. Because each individual establishes different relationships with his creator and other beings.

The change can be associated with the fact that the almighty Allah created humankind, gave them qualifications and finally led the way to them. One of Allah's names "Rab" which means to raise, to take care of and to redress shows this situation. Remarkably, the word "Rab" is usually used in the verse of the Quran about education. It can be understood from the word "Rab" that Allah gave humans qualifications while creating and completing perfection.

We can mention the contributions of education and religious education to understand himself, know the environment he lives, rule it and keep in touch with his creator. Throughout history, humans engaged in activities mentioned above with their own efforts. Afterward, these efforts were systematized. Being in search of meaning and knowing the limits of perfection were also systematized with the help of the institutionalization of the education system.

Besides the studies about human perfection, the concept of perfection becomes significant because it wasn't discussed in scientific studies up to now and these studies will enable us to recognize human beings. Sadreddin Konevi, who lived in the 13th century, is regarded as second most important representative of "unity of existence" idea after Ibnü'l Arabi and contributes to our thinking system with his ideas, has remarkable ideas about to become perfect of humans. In this context, Konevi discussed human beings in his works and clarified what kind of role humans took in the universe of existence as a perfect being. From this point of view, the perfection of human beings for Sadreddin Konevi is discussed in this study. Understanding human beings with the help of Konevi's thoughts is an important matter in order to describe today's humans better. By looking at the arguments of Konevi about humans, the questions of "How can humans to become perfect?", "How can they realize their potential to become perfect human being?" and "What does perfection mean for humans?" can be clearly explained.

In this study, "What are the conditions to be regarded as perfection for humans" and "What does the issue of perfection in the semantic world of humanity mean" are tried to be made explicit. It is thought

that the purpose of creation will be understood while trying to recognize humankind and finally this will give a point of view to himself about shaping his life with his perfection.

Giriş

İnsanın hakikate ulaşma çabasının tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu tarih boyunca hep arayışta olmuş, bu arayışla birlikte varlık âlemindeki konumunu belirleme çabası içine girmiştir. Bu çabanın hakikate ulaşması için insanın öncelikle kendisini tanıması ve yetkinliğinin sınırlarını soruşturması gerekmektedir.

İlk insandan bu yana süre gelen düşünce faaliyetinin içinde şüphesiz insanın kendisini bilme çabası yer almaktadır. Bu çaba ile birlikte insanın varlık âleminde kendisini tanıması, kendisinin yetkinleşme süreci ile birlikte farkında olması önem arz etmektedir. Bunun yanında insanın varlık âlemindeki yerini keşfetmesi için, kendisiyle birlikte ilişkide olduğu varlıklarla olan ilişkisini de bilmesi gerekmektedir. İnsanın kendisini tanıması, yaşadığı çevreyi bilmesi ve kendisiyle yaratıcısı arasındaki bağın farkında olması için ilmi ve tecrübi birikiminin yeterli olması gerekmektedir.¹

Dinler karşısında insan, tabiatı itibariyle beşeri bir varlık olmanın yanında metafiziki bir varlıktır. İnsan, metafiziki bir varlık olduğu için de esasında her şeyiyle soru işaretleri barındırmaktadır. İnsanın nasıl bir varlık olduğu ile ilgili verilecek cevaplar konusunda metafiziğin yanında hissi, vicdâni ve akli yapısı dikkate alınmalıdır. İnsan nedir sorusuna ancak birbirini tamamlayan bu özelliklerin beraberce ele alınmasıyla verilebilir.²

Dini hayatı belki de artık kendine özgü içsel bir tecrübeye dönüştürme gayretini taşımak isteyen insanın, kendini bilmek için sahip olduklarının farkında olması gerekir. Din kavramı, insan ile Allah arasındaki ilişkinin tanımı olarak ele alındığında bu ilişkide insan doğrudan Allah'ın muhatabıdır. Bu anlamda insan hem Allah'ı arayan varlık hem de Allah tarafından aranılan, bilinmek istenen bir varlıktır. Yetkin olmak, bir anlamda insanın kendini bilebilecek kadar bilinçli olması, bildiğini bilmesi ve Hakk'ı bilmesidir. Bu da insanı bir arayışa sevk eder. Bu hususta din, arayışta olan insana rehberlik edecek bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Din Eğitiminin amaçları arasında aranan ve arayışta olan insanı bu noktada beslemeyi ve onun sorularına cevap vermeyi saymak mümkündür. Bu bağlamda Din Eğitimi, aranan ve arayışta olan insanın bu gayretini canlı tutman ve bu gayretin sürekliliğini sağlamak için argüman geliştiren bir disiplindir.

Kabul etmek gerekir ki ilmi disiplinlerin öncelikli hareket noktası insan gerçeğidir. İnsanın kendisini tanımlaması ya da ilişkili olduğu varlık âlemi içinde potansiyelinin farkına vararak yetkinleşmesi için alan oluşturması ve bunun için bir yöntem sunması Din Eğitimi gibi ilmi disiplinlerin temel hedefi olarak görülebilir. Din Eğitimi, insanın kendisini harekete geçirmesiyle maksadına ulaşabilir. Bu hareket noktası, evvela kendini bilme ve sonrasında yaratıcısını bilme hareketidir. Bu bil-

¹ Ahmet Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi* (İstanbul: Damla Yayınları, 2013), 21.

² İhsan Fazlıoğlu, *Kendini Aramak* (İstanbul: Dem Yayınları, 2005), 37.

mede kast edilen mana, yetkinleşme yolunda insanın kendisini tanıması ve kendisiyle birlikte münasebet içinde olduğu varlıkları kavrayarak yetkinleşmek için yolculukta olduğu sürecin farkında olmasıdır.³

Çalışmamızın konusu, insan için yetkinlik kavramının ne olduğunu irdelemek ve insanın yetkin olmasının, insan için ne anlam ifade ettiğini ortaya çıkarmaktır. İnsanın nasıl bir varlık olduğu ele alındıktan sonra yetkinliği meselesini açığa kavuşturmak mümkündür. Bu kapsamda Konevî'nin insanın biyolojik ve ruhsal olarak nasıl bir varlık olduğu konusu açıklanmaya çalışılacaktır.⁴ Sonrasında yetkinleşmenin insan için imkânı ve yetkinleşme arayışları için yöntem belirleme çabasına gidilecektir.

Yetkin bir varlık olarak kâmil olmayı hedefleyen insanın, kendi hakikatinin ne olduğu, nerede var olduğu, nasıl var olduğu, onu kimin var ettiği ve var olmadaki gayesinin ne olduğu soruları üzerinde düşünmesi beklenir. Yaşadığı dönemin ve sonraki asırların düşünce sistemine katkıları olmuş önemli mütefekkirlerden Sadreddin-i Konevî'nin yetkinlik kavramı ile ilgili fikirlerine başvurmak çalışmamızın genel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Sadreddin-i Konevî'nin düşüncelerinden faydalanarak insanın nasıl bir varlık olduğuna ve yetkinlik kavramının insan için önemine dikkat çekilecektir. Filozofun insanı tanımlamaya çalışırken ki gayretinden alınacak olan bir ilhamın günümüz insanına yetkinleşme konusunda bir perspektif sunması düşünülmektedir.

1. Yetkinlik Kavramı ve İnsanın Yetkinleşmesi

Yetkinlik kavramı, sözlüklerde gerekli olgunluğa erişmiş, olgun, kâmil, mükemmellik demektir. Kemâl ile de anılan yetkinlik kavramı, sözlüklerde insanın yetkin olma durumu ve bir konuda bütün olma hali olarak açıklanmaktadır.⁵ Süreç içerisinde olgunluk halinin gelişebileceği anlamına gelen yetkinleşme, kişiyi yetkin duruma getirme ve yetkinleşmenin zaman içerisinde sağlanabildiği durumdur.⁶ Yetkinlik kelimesi; yetkin olma durumu, olgunluk, kemâl, tekâmül anlamlarına gelmektedir. Köken itibarıyla ise yet-kin-lik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kişinin bir görevi yerine getirmek için gerekli imkânlarla, şartlara sahip olması, yeterli potansiyelinin bulunması şeklinde de tarif edilmektedir.⁷

Yetkinlik kavramını kemâl kavramıyla anlaşılır kılmak mümkündür. Bir şeyin tüm vasıflarının tamam olması, bir arada bulunması anlamında kullanılan kemâl kavramı ile kast edilen anlam, bir şeyin bütün özellikleri ile yerli yerinde olmasıdır.⁸ Yetkinlik, insanın tabiatında kendisinde olanın ve kendisinde olmayanın farkında

³ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazalî, *İhya-u Ulumu'd-din* (Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1967), 2: 242.

⁴ Sadreddin-i Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücd Fi'l-Kesfi ve's-şühud*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 1497, 144a.

⁵ Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki* (İstanbul: Karakuşak Yayınları, 1986), 1522.

⁶ Ali Püsküllüoğlu, "Yetkinlik", *Türkçe Sözlük* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), 1646.

⁷ İlhan Ayverdi, "Yetkinlik", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2. Baskı (İstanbul: Mas Matbaacılık, 2006), 3419; Tuncer Gülensoy, "Yetkinlik", *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007), 1132.

⁸ Ebu'l Kâsım Rağıb El İsfahanî, *Müfredat Elfazu'l Kur'an* (Cidde: Daru'l Kalem, 2009), 937.

olması anlamına da gelmektedir. İnsanın kemâl yolculuğunda yaşadığı tekâmül sürecini de ifade eden yetkinlikle akli mahiyetimiz ve bütün melekelerimiz ahenkli bir şekilde çalışır.⁹

Yetkinlik kavramı felsefi olarak, bir varlığın kendi doğası ya da özünde olan tüm potansiyel güçlerin en yüksek ölçüde gerçekleşmiş olması durumudur.¹⁰ Eski çağlardan bu zamana filozoflar, insanın ahlaki güç ve imkânlarını eksiksizce gerçekleştirmek ve hayata geçirmek suretiyle yetkinleşebileceğini savunmuşlardır. Burada, insanın yetkinliğinin ölçüsünün ve standardının ne olduğu sorusu akla gelebilir. Bu sorularla birlikte, Kişi neye göre yetkin sayılır? Yetkinliğin sınırı var mıdır, varsa o sınıra ulaşmak mümkün müdür? Sorularına cevap aramak da gerekmektedir.

Yetkinliğin sınırı var mıdır? sorusuna verilecek cevap, insanın yetkinleşmesi için bir hedef koymamıza da yardımcı olacaktır. Yetkinlik kavramında olgunlaşma, yetişme, kemâle erişme anlamında bir sınırlama yoktur. İnsan varlığının yetkinleşerek ahlaki anlamda sınırsızca gelişebileceğine, onun ahlaki ve toplumsal duyarlılığıyla davranışlarını sınırsızca geliştirebileceğine, bireysel ve toplumsal potansiyel güçlerini gerçekleştirebileceğine inanılmaktadır.¹¹ Bununla birlikte daha sonra değinileceği gibi yetkinlik konusunda varlıkları sınıflamaya tabi tutan görüşlere göre her varlığın yetkinliği kendisine göredir.

Yetkinlik, kavram olarak filozoflarca ele alınmış ve çeşitli irdelemelerde bulunulmuştur. Yetkinlik konusunda insanın sınırsız bir yetkinleşme alanına sahip olduğunu iddia eden düşünürlere karşılık, sonsuz yetkinliğin sadece yaratıcıya ait bir özellik olduğunu savunan filozoflar olmuştur.

İnsanın yetkinlik kaynağını kimi zaman akıl, kimi zaman duygular, kimi zaman da zekâ olarak kabul edenler, insanın sahip olduğu yetkinliğin ne olduğu veya o yetkinliğin kaynağının ne olduğu konusunda farklı düşünceler ileri sürmüşlerdir. En yüce yetkinlik, bazen tanrının sahip olduğu yetkinlik olarak görülse de çoğu zaman insanın yetkinliğini Tanrı'ninkine göre daha üst seviyede gören düşünürlere, fikirlerini bu doğrultuda ileri sürmüşlerdir.¹²

Protagoras'a göre insan, var olan şeylerin var olduklarının, var olmayan şeylerin var olmadıklarının kısaca her şeyin ölçüsüdür. İyilik ve yararın ölçüsü olarak yalnızca insanı kullanan Protagoras, tüm görüşlerini bu çerçeveye oturtmuştur.¹³ O'na göre insanlar birbirlerinden farklı istidatlara sahiptir. Bu istidatlara "insansal yetkinlik" adını veren Protagoras, insanda var olan istidadın geliştirilebilir bir şey olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴ İnsansal yetkinliği insansal iyiliğin artmasıyla doğru

⁹ Mustafa Namık Çankı, "Yetkinlik", *Büyük Felsefe Lügatı*, (İstanbul: Aşıkoğlu Matbaası, 1955), 637.

¹⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma, 1999), 932.

¹¹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 467.

¹² Emile Boutroux, *Science et Religion Dans La Philosophie Contemporaine*, ed. Ernest Flammarion, (Paris, 1909), 3; Platon, *Protagoras*, Çev. Tanju Gökçöl (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010), 325b; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2014), 63; John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding* (United State Of America: Publication Of The Pennsylvania State University, 1999), 4.

¹³ Boutroux, 5.

¹⁴ Platon, 326d.

orantılı gören Sokrates'e göre insansal iyi, gereksinilen ve eksikliği duyulandır.¹⁵ İnsanın gereksiniminin yetkinliğin tanımı için önemine değinen Sokrates yetkinliğin tanımını da "Her ne ya da kim olursa olsun, kendisine uygun olan işi yapana, kendisine özgü işlevi yerine getirene, kendisine uygun ve kendi iyisine erişene erdemli ya da yetkin bir şey deriz."¹⁶ şeklinde yapmaktadır. Sofistlerin bu tanımlamalardan yola çıkarak "insana özgü yetkinlik ya da erdem olan bilgi, insanı gerçekleştirmeye ve mutluluğa götürür." genellemesi yapılmıştır.¹⁷

Descartes, felsefenin ilk ilkesi olarak tanımladığı "düşünüyorum o halde varım" önermesiyle bir anlamda insanı bir kalıba sokmaya çalışarak sınırlayan skolastik düşünceye meydan okumuş ve insanın en büyük yetkinlik delili olarak düşünmeye işaret etmiştir.¹⁸ Descartes, insanın yetkinleşebilmesinin yolunun şüpheli bir bakış açısına sahip olmaktan geçtiğini savunur. Erdemli olmaya bile şüpheli yaklaşılması gerektiğini söyleyen Descartes, bilgiyle kazanılan erdem ile yanlışla karışık erdem arasında ayırım yapmaktadır. O'na göre, her şeye şüpheyle bakmak faydalıdır ve insanın yetkinlik kazanmasının ön şartıdır.¹⁹

Aydınlanma ve akıl çağıının öncüllerinden biri olan John Locke, gelenek ve otoritenin etkisinden kurtulmak gerektiğini, insan hayatına ancak aklın kılavuzluk edebileceğini düşünmektedir. İnsanın en büyük yetkinliğinin anlama gücü olduğunu savunan Locke, insanın yetkinlik sınırı hakkında düşüncelerini belirtirken; fikirlerimizin başlangıcını açıklayabilmek, bilgimizin kesinlik ve açıklık derecesini gösterebilmek, yetkilerin sınırını açıkça işaret ederek felsefeyi insan anlayışını aşan şeyden vazgeçmeye mecbur edebilmek gerektiğini düşünmektedir.²⁰ Hegel felsefesi, insanın aklıyla bir yetkinliğe ulaşma fikrinden ziyade tanrının bu seviyeye ulaşmasını yetkinliğin en yüce sınırı olarak kabul etmektedir. Allah'ın dünya içinde ve dünya aracılığıyla var olduğunu ve kendi kendisini bildiğini, bu en yüce yetkinliğe insanların da birer gerçeklik ve destek teşkil ettiğini savunmaktadır.²¹ Buna karşın İskoçyalı David Hume, şüpheyi insan hayatında diri tutarak, insan zihni ontolojik problemi çözebilme yetkinliğine sahip midir? Eşyanın iç özü ve ilk nedenlerinin bilimi sayılan metafizik mümkün müdür? sorularını sorarak insanın yetkinliğinin genişliğini sorgulamaktadır.²² İnsanın yetkin olması toplumun yetkinleşmesine götüreceğinden toplumların bilgi zenginliği ile ahlaki kusursuzluğun yetkinliği kültürel gelişmişliği de beraberinde getirmektedir.²³

İslâm dünyasında ise genel itibariyle yetkin varlık olarak birinci sırada Zorunlu Varlık denilen Allah zikredilmekte, sonrasında ise varlığı Zorunlu Varlık sayesinde mümkün olan varlıklar zikredilmektedir. İslâm dünyasında yetkinliğin kaynağı, sınırı, genişliği konusunda birbirine benzer düşünceler ileri sürülürken Batı

¹⁵ Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, çev. Ahmet Cevizci (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1995), 112.

¹⁶ Platon, *Lakhes*, çev. Tanju Gökçöl (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010).

¹⁷ Versenyi, 118.

¹⁸ Boutroux, 20.

¹⁹ Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın (İstanbul: Say Yayınları, 2001), 53.

²⁰ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding* (USA: Publication Of The Pennsylvania State University, 1999), 4.

²¹ Boutroux, 29.

²² Weber, 311.

²³ Schopenhauer, 80.

dünyasında dönemin de etkisiyle farklılıklar görülmüştür.

Farabî, yetkinlik sınıflaması yaparken her şeyin yaratıcısı olan Zorunlu Varlığı birinci sırada zikretmektedir. Çünkü Zorunlu Varlık, bütün noksan sıfatlardan münezze olup yetkinliğin bütün sıfatlarına sahiptir. Daha sonra Zorunlu Varlığın vahiyle desteklediği ve bir anlamda kendisiyle iletişim halinde olan elçilerini ikinci sırada yetkin varlıklar olarak belirtmektedir. Varlıklar içerisinde sahip oldukları istidadları sayesinde insanın yetkinliği meselesi üzerinde durulmuştur.²⁴ İnsanı da içine alan varlıkları yetkinlik durumlarına göre sınıflandırmak gerekirse, Kindî'nin de belirttiği gibi birinci sırada yetkinliği kendisinde olan ve kendisinin üzerinde yetkin varlık olmayan bir başka deyişle tam yetkin olan ezeli ve ebedi varlıktan söz edilebilir.²⁵ Daha sonra insan gelir. İnsanın yetkinliği tercih sonucu olduğu için ezeli ve ebedi varlıktan sonra yetkinliğin ölçüsünü akıl olarak zikretmek mümkündür. Akıl sahibi olan irade sahibidir ve seçme hürriyetine sahiptir.²⁶

Görüldüğü gibi filozoflar, insanın yetkinliğini ele alırken öncelikle akıldan bahsetmekte ve insanın akli sayesinde yetkinliğe sahip olabileceğini düşünmektedirler. İnsan, akli sayesinde düşünür, tercihte bulunur ve kendi istidadını geliştirebilir. Bu kapsamda yetkinliğin ölçütünün ne olduğu konusunda İbn Sina, bir takım huyların insanın yaratılışından geldiğini bir takım huyların ise yaratılıştan değil sonradan ortaya çıktığını düşünmektedir. Sonradan edinilen huylar insanı yetkinleştirir ve insana bir kimlik kazandırır.²⁷ İnsanın yetkinlik kazanması kazanılmış akıl sayesinde faal aklın mertebesine ulaşmasıdır. Bu şekilde kendisi için var olan en son hedefi ve en son yetkinlik durumuna da zemin oluşturmaktadır. İnsan en son aşamada bütün var olanlarla ilgili nihai hakikatlerin kavranmasını öngörür.²⁸

İnsanın yetkinliği konusundaki düşünceler irdelendiğinde genel itibariyle insanı merkeze alan, yetkinleşme konusunda akli ön plana alarak sınırsız yetkinleşmeden bahseden filozoflara karşılık yetkinlik konusunda varlıkları bir sınıflamaya tabi tutarak Zorunlu Varlığa bu konuda birinci sırada yer veren ve insanın yetkinlik konusunda Zorunlu Varlığın alanına girmesinin mümkün olmadığını belirten düşünürler olmuştur. Bu düşünürler yine de yetkinleşme konusunda akli ön planda tutmuş, insanın yetkinleşmesinde aklın rolü üzerinde durmuşlardır.

Konevî, yetkinlik konusunda varlıklar arasında sınıflama yaparken insanın ilahi hakikatle irtibatlandırılması gerektiği fikrini öne sürmektedir.²⁹ Bu düşüncelerle Konevî de en yetkin varlığın Zorunlu varlık olduğunu dile getirmektedir. Akıl ve yetkinlik ilişkisi konusunda Konevî, akıl ile birlikte insanın yetkinleşebileceğini

²⁴ Farabî, *Es-Siyasetü'l-Medeniyye*, çev. Mehmet S. Aydın, ve dğr. (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012), 50; Yaşar Aydın, *Farabî'de Tanrı-İnsan İlişkisi* (İstanbul: İz Yayınları, 2001), 160; Farabî, *El-Medinetü'l-Fazıla*, çev. Ahmet Arslan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

²⁵ Kindî, *Felsefe risaleleri*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: İz Yayınları, 1994), 13.

²⁶ Kindî, *Felsefe risaleleri*, 123.

²⁷ İbn Sina, *Hay b. Yakzan*, 32.

²⁸ Aydın, 107.

²⁹ Sadreddin-i Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Keşfi ve's-Şuhud*, 144a.

ancak aklın mutlak yetkinliği elde etme konusunda yetersiz kalacağını vurgulamaktadır.³⁰ Konevî her ne kadar aklın yetkinlik için yeterli olmadığını düşünse de insanın yaratıcısına yönelmesi suretiyle yetkinleşmesi için akla mutlak ihtiyaç duymaktadır. Konevî için yetkinlik veya yetkinleşme denilen hadise de arama bulma serencamı olarak insanın yolda olmasıdır.

2. Sadreddin-i Konevî'de Yetkinlik Kavrayışı

2.1. Konevî'de İnsan

Konevî, öncelikle insanın nasıl bir varlık olduğunun tam olarak bilinmesi gerektiğini düşünen bir filozoftur. İnsanın, nasıl bir varlık olduğu hususu anlaşılmadan ve insanın yaratıcısı ile olan ilişkisi ortaya çıkmadan insanın yetkinliği meselesini açığa kavuşturmak güç bir durumdur. Çünkü insanın varoluşunun maksadı, varlıkların yaratılma sebeplerine vakıf olmaktır. İnsanın bu gerçeği zatında tam olarak bilmesi, yetkinleşme yolunda atılacak ilk adımdır.³¹ İnsan işe kendisini bilmekle başlayarak bir yola girer ve bu yolda yetkinliğini arttırarak ancak kemâl yolunda mesafe alabilir. Bunun yolu da insanın öncelikle kendi hakikatinin ne olduğunu, nereden, nasıl ve niçin var olduğunu ve kendisini kimin var ettiğini bilmekten geçer. Bunun için de Konevî, eserlerinde insanı tanımlamak için insanın hakikati nedir, İnsan, nasıl var oldu ve onu kim var etti, İnsan niçin var oldu ve var olmadaki gayesi nedir gibi bir takım sorulara cevap aramaktadır. Konevî'ye göre insan, bu sorulara cevap bulduğunda kendi hakikatinin kuşatıcı hakikate olan ilişkisinin de farkına varmış olur.³²

Konevî'nin insanın nasıl bir varlık olduğu konusundaki fikirlerinin anlaşılabilmesi için varlık mertebelerinin neler olduğunun bilinmesi gerekmektedir.³³ Varlık mertebelerini beş gruba ayıran Konevî, insanın yaratılma aşamalarını bu kategorileştirmeye göre açıklamaktadır.

Konevî, insanın nasıl var olduğu hususunda şunları ifade etmektedir: "İnsanın ana rahminde belirginleşmesi, kendisinden ortaya çıkan ilk cem' (toplanma) özelliğindeki hükümün zuhur etmesi ile başlar. İnsan, ilk mertebeden son mertebeye hızlıca intikal ederek varlığını tamamlar."³⁴ Konevî bu ifadeleriyle insanın varlığının

³⁰ Sadreddin-i Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafizigi)*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2014), 80.

³¹ Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafizigi)*, 392.

³² Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Kesfi ve's-şuhud*, 143b; Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafizigi)*, 378.

³³ Konevî, varlık mertebeleri konusunda beşli tasnifi ön plana çıkarmaktadır. Bu mertebeler sırasıyla, Lâ-Taayyün Mertebesi (Varlığın vücuda gelmeden önceki mertebe), Manalar Âlemi (Varlığın ortaya çıkmaya başladığı mertebe), Ruhlar Âlemi (Her ilmi suretin cevher olarak ortaya çıktığı mertebe, bu mertebede vücut, bir önceki mertebedeki ilmi suretlere göre ruhlar mertebesine geçiş yapmaktadır), Misal Âlemi (Basit olan şeylerin zahir olmaya doğru aktığı mertebe. bu mertebe, önceki mertebe olan ruhlar mertebesi ile sonraki şahadet mertebesi arasında bir bağlantı konumundadır.), His Âlemidir (Varlığın beş duyu ile idrak edildiği ve müşahade edildiği mertebe, bu mertebeye şahadet mertebesi de denilmektedir).

³⁴ Sadreddin Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Kesfi ve's-şuhud*, 146a; Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafizigi)*, 414.

vücuda gelmeden önceki belirsizlik (la taayyün) mertebesinde ilk varlığının ortaya çıkmaya başladığı belirginlik (taayyün) mertebesine, oradan da ruhlar mertebesinde varlığın beş duyu ile idrak edildiği (şehadet) mertebeye kadar olan yolculuğunu hatırlatmaktadır.

Konevî'ye göre insanın mertebelerin özellikleriyle bezenmesi ilahi hükmün bir tecellisidir. Konevî, insanın farklı mertebelerde yaratılması ve her bir mertebenin bilgisine haiz bir varlık olmasını şu ifadelerle dile getirmektedir: "İnsan, çeşitli ve farklı özelliklerden meydana gelmiştir. İnsanda bulunan en üst şey ise ilahi sırdır. İlahi sır, insana özel yön olan vech-i has tecellisidir. Tecellilerin özelliği tecelli edile, tecellinin gerçekleştiği mertebeye, vakte, hâle ve mekâna göre meydana gelmektedir."³⁵ Konevî'nin, insanın çeşitli ve farklı özelliklerden meydana geldiğini ifade etmesi, insanın yaratılma aşamalarını yani mertebelerini işaret etmek içindir. İnsanda bulunan en üstün şeyin ilahi sır olduğunu ifade etmesi ise ilk mertebeye olan la taayyün mertebesine işaret eder. Bu mertebeye sadece ilahi bilgi ve ilahi hikmet vardır. Bütün varlıkların bilgisi bu mertebeye bulunmaktadır. Son mertebeye, görünür hale yani şehadet mertebesine gelen insanın ilk mertebedeki ilahi hikmetle irtibat halinde olması onun berzah mertebesi sayesinde. Berzah mertebesi varlık mertebeleri arasında geçişkenliği sağlayan ara bir mertebeye olup varlığın bir sonraki mertebeye geçişini sağlayan mertebedir. Bu şekilde insan, her mertebenin bilgisine sahip olabilir. Konevî, varlığın yaratılma şeklini bu şekilde açıklığa kavuşturarak insanın nasıl var olduğu sorusuna cevap bulmaktadır.

İnsanın nasıl var olduğu konusundaki fikirlerini, varlık mertebelerini açıkladığı kısımda zikreden Konevî, bu hususta insanın her bir mertebeye geçirdiği hâlleri de dile getirmektedir. İlk ve en yüksek dereceye sahip la taayyün mertebesinde son mertebeye olan insanın görünür bir varlık olarak ortaya çıktığı şehadet mertebesine kadar insanın nasıl var olduğu sorusuna açıklık getirilmiştir.

Konevî, insanın yaratılış evrelerini açıklarken insanı yoktan var eden Allah'ın isim ve sıfatlarıyla yarattıklarına tecelli ettiğini ifade ederek varlıkların, isimlerin cüzleriyle çoğalan Hakk Varlık ile zuhur ettiğine işaret etmektedir. Hakk Varlık'ın yarattıkları ile olan bağı, insanın iradesine bağlı olarak muhabbet ile açıklanmaktadır.³⁶

İnsan yaratılırken ilahi isimlerin kendisine olan tecellilerine göre yaratılır. İlahi isimler, insanın istidad özelliklerine tecelli etmektedir.³⁷ İnsan-ı kâmilin her zaman her şeyin farkında olamayabileceğini vurgulayan Konevî, eğer farkında olmuş olsaydı hiçbir şey fesada uğramazdı genellemesini yapmaktadır. İnsan-ı kâmilin bilmesi ve farkında olması, varlıkların sürekliliğini ve korunmuşluğunu gerektirir. Konevî'nin dile getirdiği bir başka şey, Allah'ın, ortadan kalkmasını istediği bir şeyi, kâmil insana unutturur ve böylece ilahi yardım kesilir.³⁸ Bu bağlamda Konevî'ye göre, âlemin düzeninin korunmasının yolu, insan-ı kâmilin kendisini bilmesi ve ken-

³⁵ Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafizigi)*, 420.

³⁶ Sadreddin Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Keşfi ve's-Şuhud*, 149b.

³⁷ Sadreddin Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Keşfi ve's-Şuhud*, 1450a.

³⁸ Sadreddin Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Keşfi ve's-Şuhud*, 153a; Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafizigi)*, 502.

disinin farkında olması ile mümkündür. Bu şekilde ancak bir nizam oluşabilir. Konevî'nin ısrarla üzerinde durduğu husus, insanın bir yandan âlemin ölçüsü olmasıdır. İnsan, kâmilliğini koruyabildiği ölçüde âlem de nizamını korumaktadır. Bu ölçüler ışığında insan, yaratılışı tamamlanıp kemâle eriştikten sonra, hem kendini hem de Rabbini bilmesi halinde varlıkta kendisini müşahade etme imkânı bulabilir. Konevî'ye göre âlemin nizamı, insanın kâmil olmasına bağlıdır.

İnsan niçin var oldu sorusuna da cevap arayan Konevî'ye göre, insanın her zaman kemâl sahibi olmak için yaratılması onun yaratılış amacını ortaya koymaktadır. Kemâl mertebesindeki insanın sırrı gayb ve şehadet mertebelerini birleştirerek onların içerdiği şeylerle ilmini tamamlamaktır.³⁹ Konevî'ye göre insan, gayesinin ne olduğunu bilmeli, mertebesini tanımalıdır. Yaratılışın sırrını, hükmünü, neticesini ve sebebini öğrenmelidir. Bununla birlikte her insanın bu âleme gelişindeki gaye, kendisi için belirlenen kemâllere ulaşmasıdır. Bu kemâller istidadlarının hükmüne göredir.

Konevî'ye göre insanın yegâne hedefi kemâl sahibi bir varlık olmaktır. Kemâl sahibi olmanın yolunun da yetkin olmaktan geçtiği belirtilmektedir. Yetkin bir varlık olarak kâmil olmayı hedefleyen insanın, kendi hakikatinin ne olduğu, nerede var olduğu, nasıl var olduğu, onu kimin var ettiği ve var olmadaki gayesinin ne olduğu soruları üzerinde düşünmesi ve bilgi sahibi olması gerekir.⁴⁰

İnsan, sadece kendisini ve kendisini yaratanı değil, aynı zamanda bütün varlığı da merak etmelidir. Yine insanın merak etmesi gereken konular arasında âlemde yer alan varlıkların kendisinde nasıl tesir ettiği veya insanın varlıklar üzerinde nasıl tesirde bulunduğu gibi konular da bulunmalıdır.

İnsanın kendi yetkinliğinin farkında olabilmesi için ruhlar âleminde ve dünya âleminde kendisine yüklenen mertebelerin farkında olması gerekir. Doğrusu, insanın bilmesi gerekenler konusunda sınırlanmaması gerekir. Bundan maksat ise insanın kemâl yolculuğunda yetkinliğini arttırmayı sürdürmektir. Bununla birlikte insan, kendisi için belirtilen şeylerden öğrenebildiklerini öğrendikten sonra kendi hakikatinin ilahi hakikatle benzerliğini öğrenmiş olur.⁴¹ Kendi yetkinliğini arttırmak amacıyla kendisi için çizilen yolda arayışta olan insan, var olan potansiyelini bir ileri noktaya taşımak ister.

2.2. Konevî'de Yetkinliğin İmkânı

İnsan, tabiatı itibarıyla çok yönlü bir varlık olduğu için, yetkinleşmesinin imkânı için de bazı melekeler ihtiyacı duyulmaktadır. Biyolojik olarak farklı uzuvlardan müteşekkil olan insanın yetkinleşmesinde akıl, kalp, irade, nefis, idrak melekeleri önemli rol oynamaktadır. Çünkü insanın ontik yahut ruhsal yapısından kaynaklanan sorumlulukları yerine getirmek için epistemik yetenekler olarak da bilinen bu melekeler, yetkinleşmenin genişliğini göstermesi açısından vurgulanması

³⁹ Sadreddin Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Kesfi ve's-Şuhud*, 149b.

⁴⁰ Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Kesfi ve's-Şuhud*, 143b; Ayrıca bk. Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafiziji)*, 380.

⁴¹ Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Kesfi ve's-Şuhud*, 143b; Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafiziji)*, 380.

gereken melekelendir.

Konevî'ye göre, insanın yetkinleşmesine imkân sağlayan önemli melekelere biri akıldır. İnsanın yetkinleşmesinde akılı ön plana alan filozoflara karşılık aklın insan için hem gerekli bir meleke olduğunu hem de insanın tam yetkinliği için yeterli bir meleke olmadığını belirtmektedir. Konevî, rasyonel aklın her şeyi tam olarak bilmesinin mümkün olmadığını savunsa da,⁴² insan, akıl ile ancak yetkinliğini kullanarak Rabbi ile bağımlı şekillendirebilir. Yani akıl mutlak yetkinlik için yeterli görülmezken akıl olmadan yetkinleşme çabası da mümkün görülmemektedir. İnsanın taalluk (akletme) melekesi olmadan Rabbine yönelmesi, O'nunla ilişkide (münasebette) bulunması ve nihayetinde bir bağ (rabıta) kurması imkânsızdır.⁴³ Bu yönüyle Konevî, eserlerinde insanın Rabbine ve diğer insanlara karşı görevlerini yerine getirmek için akıl melekesine başvurduğunu, bununla da aklın insan hayatı için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Konevî'nin insanın yetkinleşmesinde belki de üzerinde en çok durduğu husus kalptir. O, kalbin insanın yetkinleşmesine imkân tanıyan bir meleke olduğunu ileri sürer ve bu konuda kalbin arınması meselesine önem verir. Konevî'ye göre insanın bütün çabasının tek bir hedefi varsa o da kalbin arındırılmasıdır. Kalp, arındırıldıktan sonra ancak insan yetkinleşme yolunda mesafe alabilir.⁴⁴

Konevî'de akıl ve kalbin yetkinleşmede aracı kuvvetler olmasının en önemli sebebi olarak irade melekesinin faal olmasını saymaktadır. Konevî'nin eserlerinde, irade kavramı daha çok muhabbet kavramının bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhabbet, kulun Rabbine meylederek talepte bulunması ve ilişki kurmasıdır. Konevî'de aşk, heva, irade gibi kavramlar muhabbetin cüzleri olarak bilinir.⁴⁵ Bunların hepsi bir hakikatin peşindedir. Bunlar, muhabbetin önemli unsurları olmakla birlikte ancak insanların hâl ve istidadlarına göre ortaya çıkarlar.

Konevî, eserlerinde yetkinleşme düşüncesini açıklarken nefis konusuna ayrı bir ehemmiyet vermektedir. Nefs, insanın yetkinleşmesinde aracı kavramların başında gelmektedir. Konevî'ye göre nefis denilince insanın hakikati akla gelmektedir. Konevî'ye göre Tanrı'nın bilinmesi nefis'in bilinmesi ile mümkün olabilir. Nefs, kendisinden önce ortaya çıkan düşüncenin hükmüne bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁶ İnsanın yetkinleşmesinde idrak melekesinin ayrı bir yeri olduğuna da değinen Konevî'ye göre, idrak ile insan yetkinliğini pekiştirme imkânı bulmaktadır. Kalp, akıl gibi melekelere yetkinleşme için aracı konumunda bulunurken idrak melekesi yetkinliğin daha çok pekişmesi ve derinleşmesi için aracı konumundadır. Bir anlamda insanın yetkinleşme için yolda olması (seyr-i süluku) sonrası meydana gelen bağlılıkta (muhabbet) ve ilişki kurmada (münasebet) idrakin faal olması gerekmektedir.

İnsanın idraki, varlık ve hayat ile iç içe geçmiş bir olgudur. İlim ve iradeye

⁴² Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafiziji)*, 117.; Sadreddin-i Konevî, *En-Nefehatü'l-İlahiyye*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 19043, 37.

⁴³ Sadreddin-i Konevî, *En-Nusus Fi Tahkiki Tavri'l Mahsus*, Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 2953, 78.

⁴⁴ Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Keşfi ve's-Şuhud*, 138b.

⁴⁵ Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Keşfi ve's-Şuhud*, 135a.

⁴⁶ Konevî, *En-Nefehatü'l-İlahiyye*, 45.

sahip bir insan, kendisiyle idrak ettiği şey arasında münasebette bulunur. İdrak, idrake mani engellerin ortadan kalktığı bir hakikat oluşuna bağlıdır.⁴⁷ İdrak için bilgi edinmeyi zaruri gören Konevî, bilgi olmadan idrak melekesinin istenildiği gibi faal olamayacağını belirtmektedir.⁴⁸

Konevî'de insanın yetkinleşmesinin imkânı, adı geçen melekelerin insan hayatı için faal olmasına bağlıdır. Bu anlamda bilginin artmasıyla insan için önemli olan melekelerin daha faal olması sağlanabilir. İnsan çok yönlü bir varlık olduğu için yetkinleşme için tek bir açıdan değerlendirme yapmamak gerekmektedir.

2.3. Konevî'de Yetkinleşme Arayışları

Konevî, insanın yetkinleşmesini arayışta olmasına bağlamaktadır. İnsan arayışta olduğu sürece yetkinleşme yolunda olmaya devam eder. Konevî'nin eserlerinde insanın yetkinleşmesinde önemli yeri olan bazı kavramlara rastlamak mümkündür. Bu kavramların başında yönelme (teveccüh), talepte bulunarak ilişki kurma (münasebet), bağlılık (muhabbet), yolda olma (seyr-i süluk) ve gerçeğe ulaşma (müşahede) kavramları gelmektedir. Burada gerçeğe ulaşma kavramı ile kast edilen mada, kalbin kesin olarak arındırılması da bulunmaktadır.

İnsanın yetkinleşmesinde öncelikle yapılması gereken şey, neye göre ve kime yönelerek yetkinleşeceğini bilmektir. İnsanın yetkinleşmesinde hareket noktası olarak kabul edilen ve Allah'a yönelimi ifade eden teveccüh, Arapçada yüz anlamına gelen "v-c-h" kökünden türemiştir. Her şeyin en değerli tarafı ve en göze çarpan yeri v-c-h adıyla anılmıştır. Sözlüklerde teveccüh kelimesiyle anlatılan, yüzünü çevirme, yönelme, ilgi göstermedir.⁴⁹

Konevî'ye göre insanın Allah'a yönelmesinin hareket noktası dua ile mümkündür.⁵⁰ Dua burada talep etme manasında kullanılmaktadır. Dua eden, her zaman yetkin olduğu durumları daha da çoğaltmak ister. Teveccühün şekli ve yönü kişinin sahip olduğu istidad durumuna göre farklılık arz edebilmektedir. Teveccüh, her zaman talep edenden gelir. Matlup daima Allah'a yakınlaşmak ister. Allah'ı tanımak ya da kendisini mutlu eden ne varsa onlara sürekli nail olmayı istemek teveccühün bir çeşididir. Bu taleplerde bulunmak ise ancak İnsan-ı Kâmil'in özelliğidir. İnsan-ı Kâmil'in Hakk katında olan şeyleri istemesi ve talep etmesi özel bir maksada ve belirli bir talebe nispetle istenilen şeylerdir.⁵¹ Konevî, insanın Allah'a yönelerek Allah ile hususi irtibat kurmasını vech-i has⁵² yani Mehmedoğlu'nun da kullandığı gibi "özel yönelim"⁵³ kavramı ile mümkün görmektedir. Konevî'ye göre insan Allah'a yönelerek varlığını anlamlandırabilir. Allah'a yönelmenin özel ve hususi şekli özel yönelim/vech-i has'tır. Özel yönelim/vech-i has, insanın ontolojik olarak bir aidiyet ve bağlanma şeklidir. Bu anlamda imanı insan ile Tanrı arasındaki bağ veya yönelim

⁴⁷ Konevî, *En-Nusus Fi Tahkiki Tavri'l Mahsus*, 83.

⁴⁸ Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Kesfi ve's-Şuhud*, 138b.

⁴⁹ İbn Manzur, *Lisan'ul Arab* (Kahire: Daru'l-Maarif, 1119), 4768; Ragıp el- İsfâhâni, *Müfredat Elfazul-Kur'an* (Cidde: Daru'l-Kalem, 2009), 1137.

⁵⁰ Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Kesfi ve's-Şuhud*, 142b.

⁵¹ Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafiziziği)*, 274.

⁵² Konevî, *Fatiha Suresi Tefsiri*, 292.

⁵³ Mehmedoğlu, "İnsanın Zat-ı İlahî'ye Teveccühünde/Yöneliminde Bir İmkân Olarak Vech-i Has Kavrayışı", *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri* (Konya: Mebkam Yayınları, 2014).

faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür.⁵⁴

Konevî'nin yetkinleşmede yönelmeden sonra üzerinde durduğu diğer bir kavram münasebet (bağlılık, ilişki) kavramıdır. Arapçada "n-s-b" kökünden gelen münasebet kelimesi ilişki, ilgi anlamına da gelmektedir.⁵⁵ Konevî, bütün varlıklar arasında çeşitli açılardan ve birbirinden farklı şekillerde irtibatının ve bağlılığın olduğunu düşünmektedir. İnsanın yaratıcısıyla ilişkisinin kast edildiği münasebet (ilişki kurma) ile yetkin olan insan-ı kâmil hedeflenmektedir. İnsanın istidadları ölçüsünde bağlılığı (muhabbeti) güçlenir veya zayıflar. Bağlılık insanın Allah'ı tanıya-bilme imkânını ifade eden bir kavramdır.⁵⁶

Konevî'ye göre yönelimi ifade eden teveccüh sonucunda, talep edende bir sadetin meydana gelmesi ya da buna benzer şekilde bir takım gayelerin, dünyevi ve uhrevi kıymetli kazançların meydana gelmesi beklenmektedir. Bu yönelim (teveccüh) ile birlikte meydana gelen saadet sonucunda insan ruhunda ve mizacında veya her ikisinde yetkinliklerin artması ana hedefdir. En azından yönelimle (teveccühle) birlikte uygun olmayan bir özelliğin insan ruhunda izale edilmesi sağlanmalıdır.⁵⁷

Yönelme (teveccüh) sayesinde talep eden ve edilen arasındaki her türlü ilişki, ikisinin arasında bir bağlanma (rabita) doğurur ki bu rabita ilişki (münasebet) hükümünün gerçekleşmesi halidir. Rabita, bazen iki taraftan birisini veya her ikisini birden cezbeder. Bu cezb olayında kulun Allah karşısındaki durumu yolda bulunarak (seyr-i süluk) "teveccüh" diye isimlendirilir. Cezb Allah tarafından olursa bağlılığın (muhabbet) ortaya çıkması, icabet ile yaklaşma ve tenezzül diye isimlendirilir. Cezb, her iki taraftan gerçekleşirse yani her iki tarafın karşı karşıya olduğu bir halde vuku bulursa bu hal ilişki kurmayı (münasebeti) gerektirir. Talep edenin matlubuna dönük yönelimi (teveccühü) ile matlubun talep edene yönelimi (teveccühü) ortaya çıkar ki bu bağlılık (muhabbet) her iki yönden birden gerçekleşir, her birisi seven ve sevilen olur. Bu durum ise "münazele" diye isimlendirilir.⁵⁸

Yönelme (teveccüh), ilişki kurma (münasebet) ve yolda olmanın (seyr-i süluk) gerçekleşmesi bilginin artmasına bağlıdır. Dolayısıyla bağlılık (muhabbet) da bilginin kuvvetiyle güçlenir, tesiri de güçlüdür. Yönelmede (teveccüh) iki tarafın karşılaşması ortada gerçekleşmediğinde ve orta noktaya ulaşmadığında talep edenin mertebesi "tenezzül" diye isimlendirilir. Karşılaşma orta mertebeyi aştıktan sonra gerçekleşirse yolda olan (süluk eden) kulun mertebesi "tedani" diye isimlendirilir. Rab açısından ise "tedelli-yaklaşma" olarak isimlendirilir. Menzilde karşılaşma ise Hakk'ın kuluna bir tenezzüldür ki bu tenezzül de kulun miracına benzer.⁵⁹ Bunun gibi hangi karşılaşma türünden olursa olsun, bir araya gelme ve bu bir araya gelme maksadı insanın kemâli içindir. O halde denilebilir ki yönelme (teveccüh), bağlılık (muhabbet), ilişki kurma (münasebet) yolda olma (seyr-i süluk), gerçeğe ulaşma (müşahede) kavramlarıyla insanın yetkinleşmesi ve bu yetkinleşme ile

⁵⁴ Mehmedoğlu, "İnsanın Zat-ı İlahî'ye Teveccühünde/Yöneliminde Bir İmkân Olarak Vech-i Has Kavrayışı", 171.

⁵⁵ Ragıp el-İsfâhâni, *Müfredat Elfazul-Kur'an*, 1150.

⁵⁶ Sadreddin-i Konevî, *En-Nusus Fi Tahkiki Tavri'l Mahsus*, 81.

⁵⁷ Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafiziziği)*, 278.

⁵⁸ Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafiziziği)*, 280.

⁵⁹ Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafiziziği)*, 282.

kemâlini oluşturması hedeflenmektedir.

İnsanın varlık âlemindeki yerini belirlemesi için, kendisini konumlandığı yer ve yetkinleşme konusunda Konevî'nin üzerinde durduğu bu arayış yöntemleri kişilik oluşumu için önemli bir hareket noktasıdır. Öncelikle yetkinlik için insanda akıl, kalp, nefis, irade, idrak gibi bazı melekelerin faal olarak kullanılması gerekmektedir. Bu melekelerin de yardımıyla insanın yetkinleşmesi için yönünü varlık âlemine ve yaratıcısına yönelmeli, O'nunla bir bağ kurmalı, kurduğu bağ ile ilişkisini geliştirmeli ve son olarak Hakk'ın istediği bir varlık olmak için yetkinleşmesini bu yöntemlerle gerçekleştirmelidir.

3. Yetkinleşmenin Din Eğitimi Açısından Önemi

İnsan varlık sahnesine çıktığı andan itibaren, kim olduğunu, nerden geldiğini, niçin yaratıldığını, hangi potansiyellere sahip olduğunu, yetkinliklerin neler olduğunu kendisine sormaktadır. Kendisine yönelttiği bu sorulara bir cevap bulma arayışında olan insanın önemle üzerinde durduğu husus dini referans kaynaklı cevaplardır. Din kavramını, insan ile Allah arasındaki ilişkinin tanımı olarak ele aldığımızda insanın kendisi ile ilgili sorulara din kaynaklı cevap bulma arayışının anlamı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Din Eğitiminin gerçek fonksiyonu insanın kendisi ve varlık âlemi ile ilgili hususlarda ve her alanda insanı beslemektir.⁶⁰ Din Eğitiminin muhatabı olan insanı tanımak, sahip olduğu özellikleri bilmek, insanın yetkinleşme arayışlarına çözüm üretmek için önemlidir. Bu anlamda Din Eğitime Allah'a yönelen ve kendi gerçekliğinin idrakinde olan sorumlu bir yönelen olarak insana hakikati açığa çıkarmaya yol gösteren disiplin olarak bakılabilir. Bu anlamda Din Eğitimi, kişide bir zemin ve istidad bulmadıkça o insan için bir arayışta olma durumu bir anlam ifade etmez.⁶¹ Bu arayışta kemâle giden yolda kendini bilme, tanıma ve istidadlarının farkında olma yer almaktadır.⁶²

Yetkinlik kavrayışı, insanın arayışındaki ahlaki davranışın bir neticesi olarak görülebildiği gibi Din Eğitimi disiplini için felsefi bir kavram olarak da ele alınabilir. İnsan söz konusu arayış sonucunda zenginleşen yetkinliği sayesinde davranışlarına bir yön verir. Duygu ve temayüllerimiz, fikir ve hareketlerimiz üzerinde dinin büyük etkisinin olduğu bilinmektedir.⁶³ İnsan, kendisinde var olan yetkinlik sayesinde beden, ruh ve fikir yeteneklerinin birbiriyle düzenli bir bağlılık kurarak bunun içten yükseltilmesini amaçlar.⁶⁴

Din Eğitiminin daha çok insan ile Allah arasındaki münasebeti geliştirmenin yolunu aramak olduğunu ifade eden düşünürler, onun daha çok aşkın değerler alanı ile ilgili olduğunu da ifade etmişlerdir.⁶⁵ Din Eğitime bu yönden bakan düşünürler,

⁶⁰ Emile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life* (New York: The Free Press, 1969), 463.

⁶¹ Neda Armaner, *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967), 50.

⁶² Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazalî, *İhya-u Ulumu'd-din* (Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1967), 2: 242.

⁶³ Armaner, 47.

⁶⁴ Armaner, 49.

⁶⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi* (İstanbul: Milli eğitim Basımevi, 1967), 245.

Din Eğitiminin ana gayesinin, insanın maddi âlemden mana âlemine taşınması ve mana âlemi ile irtibatlandırılması olduğunu vurgulamaktadır. İnsanın kendi içinde var olan potansiyeli geliştirmek gerektiğini ifade eden filozoflar, “İnsanın özünü geliştirmek, insanı şuurlandırmak eğitimin ana gayesi olmalıdır” düşüncelerini paylaşmaktadır. Örneğin, Herbart’a göre eğitimin gayesi, insanın yetkinliğini geliştirerek ahlaki bir karakter oluşturmaktır.⁶⁶

İnsan, gerek kendine intikal eden mizaç ve gerekse sonradan çevreden kazandığı huy ve alışkanlıklarıyla, yaptığı davranışlarıyla kendine bir yol çizer. Bu karakter ve vasıflar her zaman doğru olmayabilir.⁶⁷ İşte bunun ölçüsünü din belirleyebilmekte ve bu şekilde insanın maddi âlem ile mana âlemi arasında bir irtibat noktası sağlanmaktadır.

Konevî’ye göre, insanın varlık olarak yaratılma aşamaları, varlık mertebeleri ile açığa kavuşturulmuştur. İnsanın içinde bulunduğu son mertebeye olan şahadet mertebesine ve son mertebeye ile ilk mertebeye arasındaki bilgilere vakıf olmak istemesi yetkinliğinin birer işaretidir. İnsan, ilk mertebeye olan la taayyün mertebesindeki ilahi ilmin bir parçası olarak oluşumunu başlatmaktadır. Sonrasında bu ilmin bir parçası belirginleşir ve bir ruha kavuşur.⁶⁸ Oradan da bedenle bütünleşerek varlığını tamamlar. İnsan, ilk aşamadan son aşamaya kadar kendisine tecelli edeni ve tecellinin hükmünü bilmeli, bununla ilahi hikmetle irtibatını sağlamalıdır. Edineceği bu bilgi ve irtibatı kendisinin başaracağı bir durumdur. Bunun için Konevî’nin öne sürdüğü yetkinleşme yöntemi Din Eğitiminin insan kavrayışını oluşturmasından dikkat çekicidir.

Konevî’nin yetkinleşme için sunduğu yöntem bazı kavramlarla ifade edilmektedir. Bu kavramlar; yönelme (teveccüh), talepte bulunarak ilişki kurma (münasebet), bağlılık (muhabbet), yolda olma (seyr-i süluk) ve gerçeğe ulaşma (müşahedekalbin arındırılması) kavramlarıdır. İnsanın Rabbine yönelerek Rabbi ile arasında bir bağ kurarak O’nun istediği bir kişiliğe sahip olmak istemesi, Konevî’de teveccüh ve münasebet kavramıyla açıklanmakta,⁶⁹ insanın aklın imkânlarını zorlayarak Rabbine karşı gösterdiği hakikat sevgisi ile Hakk’a ulaşma noktasında kurduğu özel münasebet muhabbet kavramıyla ifade edilmektedir.⁷⁰ İnsanın kemâl olmasına kadar yaşadığı bütün tecrübeler için geçen süreç, yolda olma/seyr-i süluk olarak tabir edilirken insanın bu yolculukta etkilendiği durumlar sonucu kemâlinin gerçekleşmesi ise müşahedenin gerçekleşmesine bağlanmaktadır.⁷¹ İnsanın tüm bu faaliyetler içinde olması ise tefekkür kavramının faal olması sayesinde.

Yönelim ile ifade edilen maksat, bireyin yüzünü Allah’a yönelerek Allah’ın istediği doğrultuda şahsiyet kazanmadır. Bunun içindir ki yönelim ile asl olan insanın kişilik oluşturma noktasında duygularını harekete geçirerek talep oluşturmaz. Din Eğitimi insanın bağlanma arayışı olarak değerlendirdiğimizde bu arayışta yaratıcı

⁶⁶ Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, 2.baskı (Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1980), 271.

⁶⁷ Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Din Eğitimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008), 121.

⁶⁸ Konevî, *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafizigi)*, 420.

⁶⁹ Konevî, *Tasavvuf Metafizigi*, 286.

⁷⁰ Sadreddin Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Keşfi ve's-Şuhud*, 126b.

⁷¹ Sadreddin Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Keşfi ve's-Şuhud*, 149a.

ile olan ilişki önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda insanın Allah ile olan ilişkisini bir zemine oturtmak insanın dinamikliği açısından gereklidir. İnsan-Allah ilişkisinde bağlılığı ifade eden muhabbet ile üzerinde durulan husus, Din Eğitiminin de amaçları arasında olan, insanın kendisini yetkin hissedışı, mutlu oluşu, bağlılığını pekiştirir. Konevî'nin insanın kendi kemâlini oluşturma adına geçirdiği süreci ifade etmek için kullandığı yolda olma kavrayışıyla Din Eğitiminin insanın kendi hakikatini kavrama çabası için geçen oluş süreci dile getirilmektedir. İnsanın kalbini arındırmak suretiyle Allah'ın ahlakıyla ahlaklanma müşahede ile karşılanmaktadır ki müşahede bu anlamda insanın hakikati idrak etme potansiyeli olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç

İnsanın temayüllerinin, fikir ve hareketlerinin üzerinde dinin etkisi açıktır. İnsanın, kendisinde var olan yetkinliği sayesinde beden, ruh ve yeteneklerinin birbiriyle düzenli bir şekilde fonksiyonlarını yerine getirmesi mümkündür. İnsanın hayatında varlığının amacını ortaya koyan temel hareket noktası kişilik oluşumdur. İnsanı mümtaz kılan şey, onun kişilik oluşumunu sağlayan düşünme yetisine sahip olmasıdır. İnsan ancak düşünme yetisi sayesinde şahsiyet edinme yoluna gidebilir. O halde insanın alacağı eğitim, öncelikle onun kişilik oluşumunda en büyük etkiye sahip olmalıdır.

Konevî'ye göre insanın asıl gayesi, yetkin bir insan olmaktır. Konevî, eserlerinin genelinde insan-ı kâmil dediği, tam yetkin insan olmak için insanın Rabbi ile arasında bazı ilişkisel durumlarının ortaya çıkması gerektiğini düşünmektedir. Bu ilişki durumları, yönelme (teveccüh), ilişki kurma (münasebet), yolda olma (seyr-i süluk), bağlılık (muhabbet) ve gerçeğe ulaşma (müşahede) gibi kavramlarla açıklanmaktadır. Bu kavramlar, insanın kendisini, yaratanını ve varlığı bilmek, anlamak ve kavramak için insanlığa bilgi sunma arayışlarını ifade etmektedir.

Yönelme (teveccüh), insanın bütün benliğiyle Allah'a yönelmesi anlamına gelirken, gerçeğe ulaşma (müşahede) ise insanın acizliğini bilmesi ve bu acizlik karşısında kendi hakikatini ve Hakkı gerçek bilgiyle bilmesi demektir. İnsanın, kâmil olmak için Rabbiyle olan bağının güçlü olması ve Rabbine yönelmesi (teveccüh), Rabbiyle ilişkilerini yaratan-yaratılan çerçevesine oturtması (münasebet), ilişkilerinin ileri düzeyde gerçekleşmesi ve bağlılığını arttırması (muhabbet), bütün bunların yerine gelmesi için bir yolda olması (seyr-i süluk) ve bazı bilgi alma yöntemleri sayesinde gerçeğe ulaşması yani kalbin arındırılması (müşahede) yetkinliğin birer aşamaları olup her bir aşamayla ilgili Din Eğitiminin geliştirmesi gereken argümanları olmalıdır.

İnsanın, yegâne hedefi olan insan-ı kâmil için çaba sarf ederken adı geçen yetkinleşme arayışını ifade eden yöntemleri tecrübe etmesi yetkinliğini pekiştirir. Bu kavramların hayat bulması ise insanın yetkin bir varlık olmasıyla gerçekleşebilir. Her varlıkta olduğu gibi her insanda da Rabbine karşı yönelimini ifade eden teveccüh, teveccüh ile birlikte insanın kendi yetkinliğini oluşturması için yolculukta bulunmayı ifade eden seyr-i süluk, insanın kendisi ile varlık âlemi ve kendisi ile Tanrı

arasında ilişkisini kuracak münasebet ve bütün bunların sonucunda Hakk'ın huzurunda Hakk'ı bilmeyi ifade eden müşahede gerçekleşebilir. Ancak bu kavramlar her insanda aynı etkiyi oluşturmaz. Bu kavramların insanlarda birbirinden farklı neticeler göstermesi insanların farklı farklı yetkinliklere sahip olması ile ilgilidir. Bu durumda insan için önemli olan kendi yetkinliğinin farkında olmasıdır.

İnsan, işe ilk kendisinde başlamalı ve kendisinin farkına varacağı arayışlarda bulunmalı. Bu çaba, insanın kendisi ile birlikte içinde olduğu varlık âlemini de anlamlandırmak için önemli bir hareket noktasıdır. Yetkinleşme için, içine girilen arayış sonucunda insan kendisini, varlık âlemini ve yaratıcısını daha iyi tanıma imkânı elde eder.

Kaynakça

- Armaner, Neda. *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Aydınlı, Yaşar. *Farabi'de Tanrı-İnsan İlişkisi*. İstanbul: İz Yayınları, 2001.
- Aytaç, Kemal. *Avrupa Eğitim Tarihi*. 2.baskı. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1980.
- Ayverdi, İlhan. "Yetkinlik". *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 2. Baskı. İstanbul: Mas Matbaacılık, 2006.
- Boamrane, Chick. *İslâm Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları*. Çev. Nesimi Yazıcı. Paris: Panorama De La Pensée Islamique, 1984.
- Boutroux, Emile. *Science et Religion Dans La Philosophie Contemporaine*. ed. Ernest Flammarion. Paris, 1909.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Çamdibi, Mahmut. *Şahsiyet Terbiyesi ve Din Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.
- Çankı, Mustafa Namık. *Büyük Felsefe Lügatı*. 2. Cilt. İstanbul: Aşıkoglu Matbaası, 1955.
- Çelebi, Ahmet. *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*. İstanbul: Damla Yayınları, 2013.
- Descartes, Rene. *Felsefenin İlkeleri*. Çev. Mesut Akın. İstanbul Say Yayınları, 2001.
- Descartes, Rene. *Yöntem Üzerine Söylem*. Çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 2010.
- Durkheim, Emile. *The Elementary Forms of the Religious Life*. New York: The Free Press, 1969.
- Durusoy, Ali. *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- El- İsfâhâni, Ragıp. *Müfredat Elfazul-Kur'an*. Cidde: Daru'l-Kalem, 2009.
- Farabi. *Es-Siyasetü'l-Medeniyye*. Çev. Mehmet S. Aydın. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012.
- Farabi. *El-Medinetü'l-Fazla*. Çev. Ahmet Arslan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Fazlıoğlu, İhsan. *Kendini Aramak*. İstanbul: Dem Yayınları, 2005.
- Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhya-u Ulumu'd-din*. 2. Cilt. Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1967.
- Gazali, İhya'u Ulum'id-Din. Trc. Sıtkı Güllü. 3. Cilt. İstanbul: Huzur Yayınları, 2008.
- Gülensoy, Tuncer. "Yetkinlik". Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- İbnü'l Arabî, Muhyi'd-din. *Fütûhat-ı Mekkiyye*. Trc. Ekrem Demirli. 2. Baskı. İstanbul: Litera Yayınları, 2007.
- İbn Manzur. *Lisan'ul Arab*. Kahire: Daru'l-Maarif, 1119.
- İbn Sina. *eş-Şifa*. Çev. Ömer Türker-Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayınları, 2014.
- Kindi. *Felsefe risaleleri*. Çev. Mahmut Kaya. İstanbul: İz Yayınları, 1994.
- Mehmedoğlu, Yurdağül. *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci*. İstanbul: Dem Yayınları, 2005.
- Mehmedoğlu, Yurdağül. "İnsanın Zat-ı İlahî'ye Teveccühünde/Yöneliminde Bir İmkân Olarak Vech-i Has Kavrayışı". *II. Uluslararası Sadreddin Konevi Sempozyumu Bildirileri*. Konya: Mebkam Yayınları, 2014.
- Locke, John. *An Essay Concerning Human Understanding*. United State Of America: Publication Of The Pennsylvania State University, 1999.
- Platon. *Protagoras*. Çev. Tanju Gökçöl. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Püsküllüoğlu, Ali. "Yetkinlik". *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Ragıp el- İsfâhâni, Müfredat Elfazul-Kur'an. Cidde: Daru'l-Kalem, 2009
- Sadreddin-i Konevî. *En-Nefahatü'l-İlahiyye*. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 19043: 1-114. Beyazıt Devlet

Kütüphanesi.

Sadreddin-i Konevî. *En-Nusus Fi Tahkiki Tavri'l Mahsus*. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 2953: 70-90. Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi.

Sadreddin-i Konevî. *Fatiha Suresi Tefsiri (I'cazü'l-Beyan Fi Te'vili Ümmi'l-Kur'an)*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayınları, 2007.

Sadreddin-i Konevî. *Miftahu Gaybi'l-Cem'i ve'l-Vücut Fi'l-Keşfi ve's-Şuhud*. Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, 1497: 114a-158b.

Sadreddin Konevî. *Miftahu'l Gayb (Tasavvuf Metafizîği)*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Şemseddin Sami. *Kamus-i Türki*. İstanbul: Karakuşak Yayınları, 1986.

Ülken, Hilmi Ziya. *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Milli eğitim Basımevi, 1967.

Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2014.